

de l'obra que va deixar inèdita D. Bonaventura Hernández Sanahuja i que En Morera va completar. *Tarragona antigua y moderna* (1894). *Tarragona Cristiana* (dos vols. 1898-1901). El tercer volum és encara inèdit. *Memoria o descripció histórico-artística de la Santa Iglesia Catedral de Tarragona* (1904). Vol. de *Tarragona* dins la sèrie *Geografía general de Cataluña* (1909). *El puerto de Tarragona* (1910). Ens cal encara esmentar la sèrie considerable d'estudis publicats en el *Boletín Arqueológico de Tarragona* que ell havia fundat en 1901. — F. M.

Josep Fiter i Inglès

Nascut l'any 1857, es significà aviat per l'afany de conèixer directament els monuments antics de Catalunya, essent tota la vida fidel a aquesta primera direcció de l'esperit. Joveníssim encara, fundava a Barcelona, sa pàtria, una petita revista il·lustrada, *La Bandera Catalana*, on anotava les característiques dels vells casals de la ciutat. En 1876 era constituïda al voltant d'En Fiter, que no havia complert els vint anys, la primera manifestació corporativa de l'excursionisme català, donant naixença a l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, en les tasques de la qual, així com després en les de l'Associació d'Excursions Catalana, fou col·laborador infadigable, donant conferències, organitzant itineraris i publicant petites monografies descriptives i històriques. Cal remarcar *Expulsión de los Judios de Barcelona* (1876); *Reseña histórica del Santuario de Nuestra Señora de la Bonanova* (1882); *Las cercanías de Barcelona*; *Memorias sobre el templo de Hércules*. Havia tingut el propòsit d'escriure un Diccionari biogràfic de catalans i aragonesos il·lustres, que l'ocupà llargament en la reunió de notícies sens que arribés a tenir efectivitat. Morí En Fiter el dia 16 de juny de 1915. — A. D.

Enric Arderiu i Valls

Nasqué a Linyola el 25 de novembre de 1868. Havent cursat la llicenciatura de Filosofia i Lletres, va ingressar per oposició, en 1894, al servei dels Arxius i Biblioteques de l'Estat, tenint al seu càrrec la Biblioteca provincial i l'Arxiu de la Delegació d'Hisenda de Lleyda.

Era un fervent lleydatà i un catalanista convençut, que sofrí el càstig injust d'ésser tret de la seva ciutat i destinat durant algun temps al servei de les Biblioteques de Huelva i de Madrid, per causa del seu ferm patriotisme. Durant la temporada que tingué d'estar a la Biblioteca Nacional de Madrid, aprofità els moments lliures per recercar en ella i en l'Arxiu Històric Nacional notícies referents a Lleyda. Llavors va publicar a la *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos* (l'any 1904), una notícia detallada sobre *Un códice de Lérida. Llibre de notes antigues per memoria*, amb dades curioses per l'història del municipi lleydatà; llavors, també, va recullir els materials per al seu interessant estudi respecte *Lo siti de Lleyda pel duc d'Orleans*, que publicà més tard en el *Butlletí del Centre Excursionista de Lleyda* (any 1910), treball molt complet fet amb bon mètode i claretat, en el qual és posada a contribució la bibliografia moderna sobre la guerra de Successió i hi són aprofitats no sols els documents de l'Arxiu de Madrid, sinó també altres que l'autor va recullir als Arxius Municipal de Barcelona i Capítular de Lleyda. Els volums publicats de dit *Butlletí* contenen altres diversos treballs de l'Arderiu: ressenyes d'excursions a Verdú (any 1908) i a Castelló de Farfanya (any 1909), amb dades històriques interessants d'aquestes localitats; extrets de documents per la història de Lleyda; la monografia sobre *Lo canonge poeta de Guissona* (En Geroni Ferrer, que visqué en la primera meitat del segle XVIII); el notable treball de bibliografia certerina *Relación de las obras impresas en Cervera*; la transcripció del curiós tractat mèdic *Regiment de preservació a epidemia o pestilencia e mortaldats. Epístola de Mestre Jacme d'Agramont als honrats e discrets senyors pahers e conseyll de la ciutat de Lleyda*, trobat per ell en un manuscrit de l'Arxiu parroquial de Verdú; recensions bibliogràfiques, notes de revistes, etc. L'Arderiu era l'ànima d'aquest *Butlletí* i un dels més entusiastes socis del Centre Excursionista, del qual en 1908 n'ocupà la Presidència. Havia estat director del periòdic «La Renaixensa» de Barcelona; després a Lleyda publicà «La Comarca de Lleyda», fundà l'«Associació Cultural Catalanista» i darrerament fou l'inspirador del setmanari «Catalunya». Va dedicar-se també a la ensenyança, havent dirigit un col·legi i essent un Mestre de vàlua i molt estimat. Entre la seva labor de bibliotecari i amb molta il·lusió havia preparat una bibliografia lleydatana, que ha restat inèdita.

La Diputació de Lleyda havia confiat a l'Arderiu una càtedra de Gramàtica catalana; i més endavant quan la «Associació Protectora» va establir-la a les Escoles Normals de Lleyda, el trià també a ell per professor, per tal com, pel seu saber, n'era el més indicat.

L'Arderiu ajuntava a la seva complexa i gens vulgar il·lustració, una sincera modèstia, una lleal correcció i un entusiasme indefallible i abnegat. La seva vida fou tota esmerçada en l'amor de la família, dels estudis i de la Pàtria. Morí a Lleyda el 4 de juliol de 1920. — F. V. T.

Ramon Nonat Comas

Havia nascut a Barcelona el dia 17 de juny de 1852, dedicant-se des de molt jove a la pintura escenogràfica, tenint, però, l'esperit divorciat del seu ofici i tot encès per l'amor a la seva ciutat, a l'estudi de la qual consagrà les millors activitats publicant copioses notes històriques i descriptives en les quals traspua sempre el daler amorós que les dictava. Era la ciutat tradicional i petita la que En Comas estimava, justament aquella ciutat que anava morint lentament davant seu deixant el camí franc a la nova ciutat ampla i heterogènea dintre la qual En Comas es sentia enyoradit.

No més per atzar l'horitzó dels seus treballs s'extenia alguna vegada més enllà del clos de les velles muralles barcelonines, condicionat pels temes de Concursos i de Jocs Florals en els quals tot sovint li eren atorgades distincions i premis; és, doncs, curiós observar com En Comas trobés el millor racer justament en una entitat preferentment dedicada a correr món, el Centre Excursionista de Catalunya, en les lliçons i en les publicacions del qual col·laborà amb assiduitat des de 1897, aparellant el seu barcelonisme recollit amb les relacions de viatges i amb les descripcions dels indrets més apartats de Catalunya.

Això li feu agençar els seus treballs fins a donar-los un to externament adequat a l'obra general de l'entitat on s'acullia, començant les seves curioses descripcions de passejades històriques per dintre la ciutat: *Excursió des del carrer de la Avellana a la torra del seny de les hores de la Catedral* (1899). *Excursió des de la plaça del Padró a la hermita de la Mare de Déu de la Salut*; *Excursió des de la torra del seny de les hores de la Seu a la Plaça de l'Angel* (1905); *Imatges y capelles de vehinat* (1907-1915); *Des del terrat de l'iglesia del Pi* (1910), i altres.

La proximitat dels enderrocaments per a la Reforma interior de Barcelona el mogué, dolorit, a inventariar els monuments representatius que havien anat desapareixent durant el segle XIX (1904) i a reunir dades per a la història dels esgrafiats en els enfronts de les cases barcelonines (1913), que l'Ajuntament de Barcelona li publicà sots el títol de *Esgrafiados de Barcelona, por Ramón Nonat Comas*, formant part del volum *La Via Layetana, por Francisco Carreras Candí*. En les seves recerques totes les fonts d'informació li eren profitoses, però preferia sovint la tradició viva, copçada en les converses populars, ço que donava a les seves relacions un caient fol·lòrick ben singular.

Per encàrrec de l'Ajuntament de Barcelona, i amb la col·laboració del Sr. Roca i Roca, havia emprès darrerament la tasca de recullir en forma sumament abreviada la significació històrica de cada un dels noms dels carrers de la ciutat. Tot just acabada aquesta obra, i disposada per a la publicació morí En Comas a 28 de juliol de 1918. — A. D.

Francesc Codera Zaidín

Aquest distingit amic del nostre INSTITUT, una de les més capdals figures de la moderna erudició espanyola, va néixer a la vila de Fonz (Alt Aragó), en 1836, i morí en la mateixa vila el 6 de novembre de 1917. Fadri extern d'una honorable família alta-aragonesa, que tenia un modest passar, tot-d'una s'inclinà al sacerdoci, del qual l'apartà sa salut, llavors molt delicada, i després va seguir la carrera de Filosofia i Lletres, estudis que alternà amb els de Ciències i de Diet. Fixà en la primera sa orientació definitiva, i la ensenyança fou el sacerdoci de quasi tota sa vida. De primer va desempeñar una càtedra de grec a l'Institut de Lleyda, guanyada per oposició, i en la mateixa forma passava a ocupar, un any després, la càtedra de les Llengües hebraica i aràbiga, en la Universitat de Granada i més tard la de Saragossa. En aquest centre docent de la capital de la seva terra nadiua, es determinà d'una faisó concreta la seva vocació intel·lectual: la història d'Aragó i l'arabisme. Guiat pel seu propi impuls de alta sagacitat, a l'estudiar els confosos orígens del regne d'Aragó, va sospitar que tal volta els historiadors aràbics suplirien les deficiències i obscuritats